

עג) יהודה בן — הבי"ת רפה, כמו; "ויהודה בן־הסנואה" (נחמיה יא, ט). לַיְהִינָם — כן מנהג הספרדים, הנו"ן בקמץ ובדגש חזק. והכי איתא בגמרא עירובין (דף יט סע"א): שהכל יורד בו על עסקי הַנָּס. וכגירסת ה"עין יעקב" עיין במהרש"א ובגליון הש"ס. משמע דגרסי "גיהנם" בקמץ. וכן כתב בספר "שבילי אמונה" לרבי מאיר בן אלדבי נכד הרא"ש (בנתיב התשיעי) שכתב בזה"ל: ואולם, מקום אבדן הרשעים כינוהו בשם "גיהנם" [א"ה]: כך הוא בדפוס ראשון בלא וי"ו, והוא נוטריקון "גי הישן", רוצה לומר, שְׁבַר הַיֶּשֶׁן, מגזרת "ניגה בני איש" [איכה ג, לג], גם מגזרת יָנוּם ... גם נוכל לפרש מלת "גיהנם" נוטריקון אחר, והוא: "גיהנם", רוצה לומר, עמק הבכּי, שמדברים בו, כמו: "נומי לו" וכר. עכ"ל. ונראה לי שלפי שני הפירושים הניקוד הוא "גיהנם", לפירוש הראשון הוא נוטריקון "גי הַנָּס" — הַיֶּשֶׁן. ולפירוש השני הוא נוטריקון "גי הַנָּס" — הַקְּדָר, וכלשון חז"ל (חולין ע"ב; במדבר רבה י, יז) "נָס לִי", אמר לי. וכן כתב בספר "מדרש תלפיות" (ענף גיהנם) וזה לשונו: בכתבי האר"י זלה"ה: למה נקרא "גיהנם", כי גי עמוק שהוא שם, הינם. פירוש: כי שני מלאכים יושבים בשערי גן עדן בפתח חיצון, כשהנשמה הולכת לגן עדן המלאכים רואים אותה צועקים שם לממונים שכתפת גיהנם החיצון שיקחו הנשמה ההיא ומקלעין אותה להם, ואומרים להם: הַנָּס. רוצה לומר, הרי הם בידכם וכר. עכ"ל ע"ש. ועיין להגרי" פתיה זצוק"ל בספרו "מנחת יהודה" (ישעיה סימן ל. סוף עמוד 123) שכתב דצריך לומר "גיהנם" הנו"ן בחולם. ע"ש. ולא ראיתי בכל דבריו הכרח לשנות המנהג. וְהַיֶּשֶׁן — אף שראיתי לכמה אחרונים הסוברים לומר "ובש", שכן הוא הנוסח הנמצא בתלמוד (פרק י אבות פ"ו, בסוף מסכת ע"ז), כי כנגד "עז פנים" "בש פנים", כן הגיה ביפה ללב, ועיין בקונטרס "יוסף חיים" (דף קיח). והנה כתב לי הרב בנציון כהן זצ"ל לחזק הנוסח השגור בפי כל "ובש" בזה"ל; מי שאומר שצריך לומר "ובש פנים" משום שהוא יותר מדוייק, לענ"ד אינו כן כי החצוף נקרא "עז פנים" והביישן אינו נקרא "בוש פנים", וכל שכן ברבים שלא מצאנו "בושי פנים", ולנקבה "בושת פנים", ולרבות "בושות פנים". אלא ככולם אומרים "בעל בושת פנים", בעלת, בעלי, וכר, ואם כן גם מה שאומרים "ובשת פנים" הכוונה "ובעל בושת פנים" ולא מדבר על הבושת פנים עצמה, אלא על בעל מידת בושת פנים, ולכן אין הכרח לשנות מהמסורת והמקורות העתיקים, ואף שכת"ר יצ"ו הביא כמה מקורות לגרסת "ובוש" מכל מקום אין הכרח לשנות, דהא והא איתא, ומאי חזית להעדיף זה על זה. עכ"ל. ויש להתפלפל עוד בתירוצו, ואכמ"ל. וכמו כן שלח לי האברך הג"ר אריאל דיין

יצ"ו מערכה לקראת מערכה חכמים הדנים בנוסח זה, וכמה יישובים על זה, ואכמ"ל, ועוד חזון למועד איה"ב.

עד) במהרה בְּיָמֵינוּ — הבי"ת של "בְּיָמֵינוּ" בדגש קל, מפני שתיבת "במהרה" נמשכת למשפט הקודם "שתבנה... במהרה", ועוד שיהיה "בְּיָמֵינוּ". וְהַיֶּשֶׁן — העי"ן בקמץ חטוף (ולעובדך), והבי"ת בשוא נח (ובפי המדקדקים נקרא "שוא מרחף"), ובכל זאת הדל"ת רפה.

עה) יתגדל ויתקדש — יזהר לבטא את המלים כתיקנן שלא יאמר יתגדל ויתגדש. והתי"ו של יתגדל רפה. ויתקדש שְׁמִיָּה — יזהר להפריד בין הדבקים, שלא יעשם שי"ן אחת. שְׁמִיָּה — יזהר להוציא את הה"א במבטא, ונקרא מפיך ה"א, ופירוש "שמייה רבא" שם י"ה הגדול, ולכן נכתב כיו"ד. בַּעֲלָמָא — מנהג הספרדים לומר "בַּעֲלָמָא" מלעיל בעי"ן, ולכן הלמ"ד בשוא נח (וכ"כ הג"ר צדקה חוצין בספר מקיץ נרדמים ח"ב דף סד). ואף שבדניאל (ב, כ) הטעם העיקרי במ"ם והוא מלרע, שמעתי באומרים לי שנהגו כן כדי להבדיל מתיבת "עֲלָמָה" שהיא מלרע שפירושה נערה, כמ"ש (בראשית כד, מג); "והיה העֲלָמָה היוצאת לשאוב". ולי נראה מפני שכך דרך הספרדים במילות הארמיות בכל כיוצא בו לומר מלעיל, כלשון הערבית המדוברת בארצותם. מיהו, כל זה נראה לי דוחק גדול, ואף שידוע אני כי את הזקנים אי אפשר לשנות ממנהגם זה, כרם את צעירי הצאן אשר עדיין לא הורגלו כל כך בזה נראה לי כי עדיף ללכת אחר לשון המקרא כנ"ל שהוא מלרע במ"ם, וכמנהג האשכנזים. ובכל זאת, אף שבמקרא העי"ן בקמץ, קריאתה כפתח והשוא שאחריה נח, וכמו שכתבנו כמה פעמים (עיין לעיל אות יח), ולכן העדפתי לנקד העי"ן כפתח למען ירוץ הקורא, ושכן ראיתי כמה מסידורי הספרדים הישנים שהעי"ן כפתח. ובכל זה הוא הדין בתיבות "לְעָלְמִי" "עֲלָמָא" וכיוצא. וכן הסכים עמי פה אל פה הג"ר יוסף עזרא זליכה, וכן שמעתי מתלמיד־חכם אחד שכך אמר לו במפורש מו"ר הגרב"ץ אבא שאול זצוק"ל, שכן ראוי לקרא לכתחילה. בַּעֲלָמָא דִּי־יִבְרָא בְרַעוּתִיהָ — הדל"ת בדגש קל והבי"ת והכ"ף רפויות, דאף שהכל משפט אחד בכל זאת יש הפסק קל בין ב"עלמא" ל"די־יברא כרעותיה", וכן הוא בסידור "בית עובד", "חוקת עולם" (בחלק) ו"תפילת ישרים" (בחלק), ובכל סידורי האשכנזים הישנים שראיתי. בְרַעוּתִיהָ — הכ"ף רפוייה. כך שמעתי וכך קבלתי מהוקנים, וכן אמר לי הג"ר יוסף עזרא זליכה ששמע מהמדקדקים, ופירוש הדברים; בעולם אשר ברא כרצונו. ובמקום אחר הארכתי בזה בס"ד [עיין קובץ "נר המאיר" עמוד 148]. בְרַעוּתִיהָ, מַלְבוּתִיהָ, פְּרָקְנִיהָ.

הסבורים שתנא זה הוא ר' יהודה בן דמה, מעשרת הרוגי מלכות (בן אחותו של ר' ישמעאל).

ה,כ. עז פנים לגיהנום ובושת פנים לגן עדן.
בוש(ת): ק 1 ש. בוש: פ ל ר 3 ג רי"ש וכל הסידורים.
מן הביטוי המנוגד לו "עז פנים" ברור, שיש להעדיף את הגירסה "בוש פנים". והנה סופר כי"מ לבבלי השווה את שתי הצורות בכיוון הפוך: עזות פנים... ובושת פנים. "בוש" הוא תואר על משקל הבינוני של הקל בפועלי ע"ו, כגון: זול, נוח, טוב.⁴⁹¹ התיבה הומרה על ידי המעתיקים בתיבה "בושת", מפני שזו מוכרת להם מהמקרא ומצויה פעמיים בצירוף "בשת פנים" (דניאל ט, ז-ח). וכן במגילת ההודיות מקומראן. גם בספרות התלמודית מצוי הצירוף הזה, כגון: כל מי שיש לו בוש פנים לא במהרה הוא חוטא (מכיל' דרשב"י כ"ז 155). ובירושלמי: וכל שאין לו בוש פנים דבר בריא שלא עמדו אבותיו על הר סיני (קידושין סה/2). ואולם "בוש" כבינוני-תואר, אינה מקראית. היא מתועדת לראשונה בבן סירא: והיית בוש באמת (מד, א). ובספרות התנאים היא משמשת לרוב גרעין שמשלימו הוא שם פועל, כגון: כל שאין אדם בוש מלאכל בתוכה (מעשרות ג, ה). אבל הצירוף "בוש פנים" אינו מתועד בשום מקור אחר. השיבוש הזה קדום הוא, שכן אף בכי"ק המשובח אתה מוצא "בושת" (ויד שנייה ביטלה את התי"ו).

אף שהצירוף "עזות פנים" מצוי בספרות התלמודית ומוכר מהתפילות (ברכות השחר), הוא לא דחק את "עז פנים", משום שהוא מקראי (דברים כח, ג; דניאל ח, כג) ומצוי גם בספרות התלמודית.
אלבק וילון הסתפקו בהערה "נוסח אחר ונכון בוש פנים", אבל לא תיקנו בפנים.

ה,כב. הפוך בה והפוך בה דכולא בה. ✓

1. הפוך, והפוך: ת. 2. הפוך, והפך/והפ(י): ק ל ר 5 ג רי"ש מ ש 02.

3. הפך, והפוך: פ 1 ג 2 א. 4. הפך, והפך: 2 א.

נראה, שהגירסה "הפוך בה והפך בה", דהיינו הראשון בקל והשני בפיעל – היא עיקר. גם כתבי-היד הגורסים "הפוך, והפך" ללא ניקוד, לפיעל נתכוונו, והבדלי הכתיב שבין שתי התיבות יוכיחו. והכפילות בלשון לגיוון באה לשם הדגשה והפלגה. ילון אסף דוגמות רבות מהמקרא ומספרות חז"ל.⁴⁹² בדוגמות מהמקרא אנו מוצאים צורות בינוני של הקל המשמשות כתארים: בשל מבשל (שמות יב, ט); ישן נושן (ויקרא כו, י); חכמים מחכמים (משלי ל, כג); עובר

491 ראה ילון, מבוא, עמ' 171-175.

492 מבוא, עמ' 95-98.

לשונה וסגנונה
של
מסכת אבות לדורותיה

שמעון שרביט

הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הוא היה אומר: עז פנים לגיהנם,
ובשת פנים לגן עדן. יהי רצון
מלפניך, ה' אלהינו, שתבנה עירך
במהרה בימינו, ותן חלקנו בתורתך.

עז פנים – לפי שהעזות ניכר רע"ב בפנים, כדכתיב: "העז איש רשע בפניו" (משלי כא טז), לפיכך נקרא "עז פנים". שתבנה עירך במהרה בימינו – כלומר: כשם שחוננתנו זאת המידה, שסימן לזרע אברהם – "ביישינים, רחמנים וגומלי חסדים" (יבמות עט א), כן יהי רצון שתבנה עירך וכו'.

יהי רצון מלפניך וכו' – וכבר⁵ היטיב ה' לאומה הזו, רמב"ם כלומר: ישראל, במה שהם בעלי בושת פנים, וכך אמרו⁶: שמסימני זרע אברהם: ביישינן רחמנין וגומלי חסדים. ואמר: "ובעבור תהיה יראתו על פניכם" (שמות כ טז), ואמרו⁷: "זו בוששה". וכאילו אמר אחר שתיאר מעלת הבוששה: אלהים, כשם שחוננתנו במעלה הזו, כך חון עלינו שתבנה עירך בימינו.

5 בא לבאר מה ענין תפילה זו כאן. 6 יבמות עט א. 7 נדרים כ א.

ובוש פנים לגן עדן. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שייבנה בית המקדש במהרה בימינו – כך כתוב במשנה⁸. עז פנים לגיהנום – שנאמר: "העז איש רשע בפניו" (משלי כא טז), וכתיב: "ישובו רשעים לשאולה" (תהלים ט יח), שכדרך שתשובתו של שמואל הרמתה⁹, כך הרשעים, כל מה שהולכין ובאין, סוף תשובתן לשאול. רטור"ץ בלעז. ובוש פנים לגן עדן – כמו¹⁰ שפירשו חכמים¹¹ ש"כל אדם שיש לו בושת פנים לא במהרה הוא חוטא, כדכתיב: 'ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו' (שמות כ יז)".

3 כן הוא בכמה כ"י. הנוסח המצוי: "שתבנה עירך בימינו". 4 כלה רבתי פ"ב ה"א: "מאי טעמא דר' יהודה, דכתיב: 'העז איש רשע בפניו', כיוון דמעיו פנים נקרא רשע, ורשע לגיהנום". ב"מדרש שמואל" הביא דברים אלה בשם "רבינו אפרים". 5 ש"א ז יז. 6 גם זה מובא ב"מדרש שמואל" שם בשם "רבינו אפרים". 7 כלה רבתי שם בביאור דברי ר' יהודה. וראה נדרים כ א.

רש"י הוא היה אומר: עז פנים לגיהנום ובושי פנים לגן עדן⁸.

7 כנוסחת משניות כ"י פארמה 138 ועוד. הנוסח המצוי: "ובוששה". 8 בכ"י נוסף כאן פירוש לברייתא דרבי יהודה הנשיא על "עז פנים" שנוספה בכ"י קדמונים למסכת אבות. ראה להלן עמ' שצג.

רבינו בחיי כאן לשון הרב ז"ל. ונראה לפרש מה שהזכיר כאן: "גיהנום" ו"גן עדן", בא להפליגי על שתי המידות האלה: ה"עזות", וה"בושת", כי כל אחת תכלית, כי ה"עזות" תכלית כל העבירות, עד שהוא ראוי שיירש עליו "גיהנום", וכן ה"בושת" תכלית המצוות, עד שעליו הוא ראוי שיירש "גן עדן", וכן הוא אומר¹²: ה"בושת" וה"ענוה" מופת ועדות לאדם שהוא מזרע אברהם, ושאבותיו עמדו על הר סיני. ועיקר מתן תורה ותכליתה במעמד הקדוש לא היה אלא כדי שיתלבשו ישראל בלבוש ה"ענוה"¹², וכעניין שכתוב: "ובעבור תהיה יראתו על פניכם" (שמות כ יז). ודרשו רבותינו ז"ל¹³: "בלבכם לא נאמר, אלא: 'על פניכם' – זו

10 להראות את הגודל של שתי המידות הללו, אחת לכיוון הטוב והשנייה לכיוון הרע. 11 בלשון זו לא מצאתי. וביבמות עט א אמרו שמסימני האומה: היותם ביישינים, ולעיל מי"ט אמרו שמי שיש בו "רוח נמוכה" הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ובגדלים כ א אמרו שמי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני. ואולי כוונתו כאן לתנא של משנתנו שזו היתה כוונתו. 12 אולי צ"ל: "הבושה", שהרי הראיה שהוא מביא היא על הבושה.